

alltid män i den Fersenska kretsen (Sophies svåger Carl Piper, Fabian von Fersen, faktiskt en tid även Axel von Fersen d.y.). Om detta är dock Hellsing inte särskilt utförlig. En uppenbarligen viktig del av hertiginnans kritiska hållning till Gustav III var hans tvivelaktiga umgänge med unga män utanför hovets cirklar, hans ”italienska” böjelser som det litet kryptiskt kunde heta.

Sammanfattningsvis är detta en mycket läs- värd biografi över en ovanligt klartänkt, varmhjärtad och sympatisk person i kretsen kring Gustav III under ett dramatiskt skede av vår historia. Om denna person var en politisk aktör av någon egentlig betydelse för denna historia låter jag vara osagt. Att hon hade egna politiska värderingar och ambitioner och vaket och engagerat följde det politiska skeendet är däremot odis- kutabelt. My Hellsings bok om henne är påfallande välskriven. Den ger ett levande och fängslande porträtt av hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta.

Mats Hellspång, Stockholm

Lena Rangström: *Dödens Teater. Kungliga svenska begravningar genom fem århundraden*. Livrustkammaren/Atlantis, Stockholm 2015. 256 s., ill. ISBN 978-91-87594-51-9 (Livrustkammaren), ISBN 978-91-7353-785-8 (Atlantis).

När jag kom till Rosenfredsskolan i Varberg på morgonen den 17 september 1973 infann sig min lärarinna i svart dräkt. Som jag minns det associerades en kvinna klädd i svart vid den tiden tydligt med sorg, och det var också det vår lärarinna ville signalera. Hon hade sorg. Hon förklarade för oss elever att med anledning av att kung Gustav VI Adolf avlidit på lördagen två dagar tidigare skulle man visa sin respekt genom att bära svart eller åtminstone mörk klädsel. Av något skäl har detta etsat sig fast i mitt minne från mellanstadiet och jag tror att det hade något att göra med att jag såg min fröken – en ganska respektingivande äldre dam – som en

så tydlig auktoritet. Det imponerade på mig att det fanns någon annan, någon högre upp i hierarkin, som hon så tydligt deklarerade att hon måste visa sin respekt. Att kungen var död var dock välkänt för mig. I min familj hade kungens sista sjukdom följts via teve och radio och mina föräldrar – som båda var lärare och alltså statligt anställda – hade på måndagsmorgonen diskuterat klädval. Sorgklädsel var för dem uteslutet, men kanske något nedtonat? Det var skillnad mot när Gustav V gick bort minns jag att de talade om – tiderna hade förändrats.

Att tiden förändrar seder och bruk i samband med dödsfall i den kungliga familjen är temat för Lena Rangströms bok *Dödens Teater. Kungliga svenska begravningar genom fem århundraden*. Här görs en genomgång av hur ceremonier i samband med begravningar formats och utvecklats, samt hur sorgen efter en kunglig person manifesterats i olika tider. Rangström har tillsammans med förlaget lyckats skapa en bok som väcker mycket intresse och många diskussioner. Under några veckor har den legat framme i mitt tjänsterum på Historiska institutionen i Lund, och snart sagt varje besökare har stannat till, bläddrat och kommenterat den. Snabbt är samtalen inne på existentiella frågor om liv och död och hur vi människor har behov av att få sörja och minnas. Det allvarligt tunga ämnet till trots fungerar boken alldeles ypperligt som en coffee table-bok – i ordets bästa bemärkelse. Det generösa antalet bilder bidrar i hög grad till bokens läsvärde, inte bara som illustrationer till texten utan som värdefulla och tankeväckande bidrag i sig själva.

Boken inleds med en beskrivning av förberedelserna inför Gustav Vasas begravning samt sorgeprocession och begravningsakt. Utgångspunkten motiveras av att boken baseras på de samlingar som finns i Livrustkammaren, men också av att Gustav Vasas begravning representerade något väsentligt nytt i svenskt begravningsceremoniel. Med influenser från utlandet utformades en ritual som skulle kunna mäta sig med hur det gick till vid utländska furstehus. Man kan tänka sig att begravningsceremonielet i den meningen blev en viktig del av Vasaättens sätt att legitimera sin ställning bland anrika eu-

ropeiska furstehus. Sorgeprocessionerna löper sedan som en lång röd tråd genom århundradena: också vid Gustav VI Adolfs begravning hösten 1973 följde en procession bestående av trumslagare, civila och militära ämbetsmän, serafimerriddare, hovstater, regeringen, kungligheter och slutligen en livgardesskvadron den döde kungen till hans sista vila. Hela denna procession finns för övrigt beskriven i detalj med text och bild i Lena Rangströms bok.

Vid tiden för Gustav Vasas död övergick också sorgens färg allt tydligare till att bli svart. Under andra tider och i andra kulturer kunde sorgen manifesteras i vitt eller rött. Välkänt från många andra sammanhang är förstas 1500- och 1600-talens änkebostäder där väggarna draperades i svarta textilier, bord och stolar belades med svart tyg och sorgen bokstavligen klädde in allt och alla i den dödes närhet i svart. Om man hade råd. Periodvis gick de välbärgade till sådana överdrifter i sina sorguttryck att överflödet måste stävjas genom lagstiftning. Det senare lät däremot inte hindra de kungliga. I samband med drottning Ulrika Eleonoras död 1693 skulle hela folket delta i de efterlevandes sorg. För första gången utlystes då landssorg, något som sedan upphörde först i och med Karl XV:s död. Landshövdingarna runt om i landet fick i uppdrag att se till att landets befolkning under de två år som landssorgen skulle vara bar anbefalld sorgklädsel. Ett undantag i denna sorgeorgie gjordes trots allt för den stora gruppen som tillhörde bondeståndet. Endast de bönder som kom resande till huvudstaden för att representera ståndet vid begravningen var skyldiga att bära sorgklädsel. Under denna period av 150 år sörjde det svenska folket sina kungar längre tider än det sörjde sina hustrur, makar, föräldrar eller barn påpekar Lena Rangström. Kungliga personers död grep alltså in högst påtagligt i människors liv genom krav på klädsel och uppförande. Det gav också upphov till kommers: Ulrika Eleonoras död bidrog till lysande tider för manufakturhandlare som fick sälja tyg i mängder. Vid hennes dotters, Ulrika Eleonora d y:s, död 1741, tvingades myndigheterna ingripa och förmå handlare att inte sko sig på människors ökade efterfrågan på svarta tyger. Även efter att lands-

sorgskraven tagits bort fortsatte dock kungliga personers död att bidra till lönsamma affärer för dem som arbetade med textilier eller sömnad. Vid Oskar II:s död 1907 utbröt febril verksamhet hos stadens sömmerskor för att möta den stora efterfrågan på sorgdräkter.

I boken finns gott om sådana intressanta kopplingar till en både svensk och europeisk kontext. Författaren anger själv att syftet har varit att utgå från Gustav Vasas sorgeceremoni och sedan följa begravningsväsendets utveckling genom århundraden och skiftande dynastier. Vad är det som kommit att bli långlivade traditioner och vad har bytts ut? Varifrån kommer influenserna och vad orsakar förändring? Detta är centrala frågor Rangström velat fokusera på. Till sin hjälp har hon haft tryckta beskrivningar av ceremoniel, dagböcker, brev och memoarer men också kamerala handlingar i Riksarkivet och Slottsarkivet. Till det ska läggas att också bevarade föremål, bilder och foton utgjort viktiga källor i sig. Totalt sett är det ett gediget källmaterial Lena Rangström har haft att utgå från. Källor och litteratur redovisas också kapitelvis längst bak och ger därför läsaren en inblick i vad det är för källmaterial eller litteratur de skilda delarna av boken bygger på. Det här är ett rätt vanligt grepp i böcker som vänder sig inte bara till en trängre krets inom akademien utan en lite större läsargrupp. Jag känner inte till hur resonemanget gått i det här fallet men kan tänka mig att inte minst förlaget ansett att fotnoter stör läsningen. Som princip menar jag dock att citat alltid bör beläggas tydligt, inte minst när författaren uppenbarligen vid vissa tillfällen tagit sig friheten att modernisera ursprungstexten. Det är rimligt att läsaren har möjlighet att enkelt hitta originalet och bilda sig en uppfattning om ifall citatet är korrekt, och inte minst, i vilket sammanhang det kommer. Samtidigt ska dock sägas att Rangström i stort helt igenom är tydlig med att introducera citaten så att det ändå är rimligt enkelt för läsaren att hitta dem. Utdragen ur källor är för övrigt också intressanta och belysande, och bidrar precis som det rika bildmaterialet till större inlevelse i den tid som behandlas.

Bokens absoluta styrka är att i allt väsentligt

lyckas Lena Rangström med att sitt inledande syfte att beskriva förändring och kontinuitet samt koppla detta till en kontext. *Dödens Teater* är därför en på många sätt intressant och tankeväckande bok. Den är dessutom välskriven och pedagogisk i sin framställning och på så sätt lättillgänglig. Jag är säker på att den kommer att uppskattas av många.

Svante Norrhem, Lund

Henrik Rosengren: *Från tysk höst till tysk vår. Fem musikpersonligheter i svensk exil i skuggan av nazismen och kalla kriget*. Nordic Academic Press, Lund 2013. 400 s., ill. ISBN 978-91-87351-28-0.

Den svenska säkerhetspolisen (Säpo) såg det mesta:

”STEMPEL, Maxim Ilitj, född 98 08 21, boende Valhallavägen 112, Stockholm, har under flera år undervisat ryska tjänstemän i svenska språket.

Måndagen den 13/11 1972 vid 08-tiden sågs S. anlända med Lidingötåget till handelsavdelningen. Vid 0830-tiden sågs ambulans komma till handelsavdelningen, varifrån de bar ut en man. Strax därefter kom polis till platsen.

Kr. Komm Westman vid Lidingöpolisen har per tel. meddelat, att ovannämnde Stempel hastigt avlidit under pågående lektion. Polisutredning pågår. Något brott torde dock inte föreligga” (Rosengren 2013: 101).

Maxim Stempel (1898–1972), musikkribent, pianist, språk- och musikpedagog, är en av de fem musikpersonligheterna som historikern Henrik Rosengren har studerat närmare i sin bok *Från tysk höst till tysk vår. Fem musikpersonligheter i svensk exil i skuggan av nazismen och kalla kriget*. Som flera andra av de av Rosengren studerade tyskspråkiga flyktingar som kom till Sverige strax före andra världskriget, blev också Stempel övervakad av Säpo, bl.a. på grund av sitt medlemskap i Sveriges Kommunistiska Parti. Citatet ovan har Rosengren hämtat från Stempels omfångsrika Säpo-akt och det visar hur t.o.m. Stempels hastiga bortgång 1972 under en lektion blev noggrant dokumenterad.

Rosengren har i sin bok analyserat fem musikpersonligheters biografier. Alla fem har det gemensamt att de var födda och uppvuxna i Tyskland och/eller Österrike och att de flydde undan nazisternas rasföljelser på grund av sin judiska bakgrund. Alla fem anlände till Sverige som flyktingar strax före andra världskrigets utbrott och de valde slutligen att stanna kvar i Sverige. Alla har dessutom det gemensamt att de har gett viktiga bidrag till det svenska musiklivet på olika sätt. Bara tre av dem har tidigare varit föremål för mindre vetenskapliga studier och ingen forskare har hittills belyst vilken betydelse deras bakgrund, flykten och mottagandet i Sverige har haft för deras yrkesliv samt vilken betydelse som de mer konkret har haft för det svenska musiklivet. Här fyller Rosengrens bok en stor lucka i den svenska forskningen.

Studiens fokus har varit att analysera de fem flyktingarnas exiltillvaro i Sverige och då med tyngdpunkt på individernas lojaliteter ”till de svenska, judiska och tyskspråkiga kulturarven, till ideologier, nationalstater och estetiska hållningar” (s. 11). Författaren har även undersökt frågan hur individernas lojaliteter kan kopplas samman med deras utresa från Nazityskland och Österrike och deras erfarenheter av nazism, antisemitism och Förintelsen. Även deras förhållande till Öst- och Västtyskland och Sovjetunionen har studerats, då också med fokus på estetiska preferenser och politiska ställningstaganden.

Rosengrens teoretiska utgångspunkt är Edward Saids påstående att ”den moderna, västerländska kulturen till stora delar är en produkt av landsförvisade, emigranter, flyktingar” (s. 11). De utvalda individernas positioneringar har undersökts med hjälp av den amerikanske ekonomen Albert O. Hirschmans två centrala begrepp ”uppbrott” och ”anpassning” som alltid gäller för en landsflyktigs situation oberoende av tid och rum (s. 15). Med hjälp av Hirschmans tre teoretiska begrepp ”sorti”, ”protest” och ”lojalitet” har Rosengren analyserat när och hur de fem utvalda individerna uttryckte lojalitet (t.ex. när det gällde politisk eller estetisk anpassning), när och hur de valde att protestera och när och